

УНІВЕРСАЛІСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ЧЕСЬКОГО КОРОЛЯ ПРШЕМИСЛА ОТАКАРА II (1253-1278)

ЛІХТЕЙ І.

На середину XIII ст. Чехія підтягається до рівня європейських держав, її авторитет і могутність дедалі зростають [1]. З огляду на сприятливе міжнародне становище в Центральній Європі та успішний економічний розвиток країни, чеські королі з династії Пршемисловичів переходять до експансії проти сусідніх земель. Перший крок у цьому напрямку зробив Вацлав I (1230-1253) [2]. У 1235 році його війська спустошили подунайські володіння герцога Фрідріха II Бабенберга (Сварливого), маєток якого об'єднував Австрію, Штірію та Карінтію і вважався найбагатшим серед тогочасних князівств Священної Римської імперії [3]. Вацлав I не приховував своїх намірів приєднати частину австрійських територій на північ від Дунаю до Чеського королівства й усіляко намагався реалізувати задумане [4].

Наразі устремління Вацлава I збіглися з політикою імператора Фрідріха II Гогенштауфена (1215-1250). Побоюючись посилення влади Бабенбергів, цесар перетворив Відень у імперське місто, а відтак став підбурювати проти австрійського герцога дворянство. Деякий час вплив Фрідріха II Бабенберга обмежувався тільки Вінер-Нейштадтом і Медлінгом. У відповідь на дії імператора він почав переговори зі щойно утвореним союзом князівств, який на боці папи виступав проти Гогенштауфенів [5]. Прихильності Риму шукав і Вацлав I, котрий на той момент розійшовся з цесарем. На початку 1238 р. папа Григорій IX (1227-1241) зобов'язав чеського короля примиритися з Фрідріхом II Бабенбергом й допомогти останньому повернути втрачені володіння. При посередництві герцога Оти Баварського наприкінці лютого 1239 р. обидва колишні противники дійшли згоди. Однак чеська підтримка коштувала Фрідріхові II Бабенбергу досить дорого. Він, зокрема, пообіцяв віддати Вацлаву I частину придунайських лівобережних земель, а також погодився на заручини своєї племінниці Гертруди з найстаршим сином чеського короля Владиславом [6]. А оскільки Фрідріх II Бабенберг не мав дітей, то Пршемисловичам у такий спосіб відкривався шлях до заволодіння його маєтками.

Втім, з початком 40-х років позиції Фрідріха II Бабенберга значно зміцніли. У Го-

генштауфенів та німецьких князів визріла ідея створення сильної Австрії. На таку думку їх наштовхнула нова обставина: з північного сходу в Європу вторглися монголо-татари. Проти завойовників виступило військо, очолюване Вацлавом I. До вирішальної битви, однак, не дійшло. Зустрівши опір, монголо-татари рушили на південь, в Угорщину, й стали погрожувати дунайським та альпійським землям. Складність становища угорського короля Бели IV (1235-1270) поглиблювалася нападами Фрідріха II Бабенберга. У квітні 1241 р. монголо-татарський загін хана Батия завдав нищівної поразки угорському ополченню біля містечка Мохи (Мухи) поблизу р. Шайо. Бела IV втік до Фрідріха II Бабенберга. Той примусив короля віддати йому скарбницю та три західних комітати (Шопрон, Мошонь і Пожонь) [7].

Відтак, Бела IV сховався в Далмації, а Фрідріх II Бабенберг зробив спробу підкорити західноугорські прикордонні землі. Можна було очікувати, що в розореній монголо-татарами країні він не зустріне серйозного опору. Та сталося зовсім інакше. Фортецю Дьер, яку захопили австрійські війська, угорці відбили. У Пожоньській прикордонній смузі угорські ішпани також успішно захистили довірену їм територію. А коли австрійці покинули Угорщину, Бела IV одразу виступив проти Фрідріха II Бабенберга: ішпан Ахілл розорив області від Пожоня (Братіслави – І.Л.) до Відня, а Герборд здобув перемогу під Кесегом. Почалася облога захопленого Фрідріхом II Бабенбергом Шопрона. Угорський король і австрійський герцог уклали мир, але в результаті боїв 1242 р. Бела IV повернув собі західні прикордонні землі [8]. Та страх перед монголами виявився сильнішим, ніж територіальні домагання австрійського герцога. Імператор і союз князів суперничали між собою щодо спокусливих пропозицій. Фрідріх II Гогенштауфен навіть обіцяв подарувати Бабенбергам королівський титул. Було також прийнято рішення про включення до складу Австрії Крайни. Проте в 1246 р. у битві з угорцями на р. Лейті біля Вінер-Нейштадта Фрідріх II Бабенберг загинув. Він не залишив після себе прямих наступників і в Австрії запанувало міжцарів'я [9].

У такій ситуації законним претендентом на спадщину Бабенбергів виявився Владислав, котрий одружився з Гертрудою. Однак чеський королевич так і не встиг перебрати владу над Австрійським герцогством, бо на початку січня 1247 р. несподівано помер [10]. Овдовіла Гертруда вийшла заміж за маркграфа Германа Баденського. Зі смертю останнього (жовтень 1250 р.) питання правонаступництва Бабенбергів знову набуває актуальності. Задля його остаточної розв'язки восени 1251 р. при підтримці частини баронів та духівництва в Австрію з військом вступив молодший син Вацлава I маркграф Моравський Пршемисл Отакар II. Він відразу проголосив себе герцогом Австрійським і Штірійським. У лютому 1252 р. 20-річний Пршемисл Отакар II закріпив своє становище в Австрії шлюбом із 50-літньою Маргаритою, сестрою покійного Фрідріха II Бабенберга, котра офіційно передала йому спадкові права на родинні маєтки [11]. Все це відбувалося з ініціативи Вацлава I й без згоди папи та імператора.

З отриманням бабенберзької спадщини Пршемислом Отакаром II у середньоевропейському просторі порушується співвідношення сил і центр ваги переміщується на східні рубежі Священної Римської імперії. Ослаблені внутрішніми чварами це державне утворення було не в змозі загальмувати розмах гегемоністських устремлень Пршемисловичів. Тому їх суперником у альпійській політиці виступив угорський король Бела IV. За його правління Угорщина досягла значних успіхів у господарському розвитку, але потерпала від монголо-татарських набігів і не була такою консолідованою, як Чеське королівство [12]. У середині XIII ст. Чехія і Угорщина були найсильнішими державами Центральної Європи, а тому нарощування зовнішньої експансії означало для кожної з них небезпеку взаємних зіткнень. Спадщина Бабенбергів і стала, власне, першою нагодою для обопільного міряння сил.

Угорський король, під опікою котрого на вимогу папи Інокентія IV (1243-1254) з 1248 р. знаходилася Гертруда, вирішив втрутитися в австрійські справи. Попередньо Бела IV домігся від Гертруди передачі йому прав на її частину спадщини [13]. Але оскільки він не мав достатньо сил для того, щоб воювати з Пршемисловичами, то звернувся за підтримкою до галицько-волинського князя Данила Романовича (1238-1264). Уже в 1248 р. під час зустрічі в Братіславі Данило Романович, угорський король Бела IV та імператорські послі обговорювали питання про майбутнє австрійських земель [14].

Про це побачення містяться відомості в «Галицько-Волинському літописі»: "... прислав король угорський [Бела] до Данила [посла], прохаючи його [прийти] на поміч, на бій, - бо він мав війну з німцями. [Данило] рушив йому на поміч і прийшов до [города] Пожа (тобто Братіслави - І.Л.). Та прийшли були послі німецькі до нього [Бели], - бо цесар [Фрідріх] держав був Відень, землю Рагуську і Штірську [15], тому що герцог [Фрідріх] уже вбитий був..." [16].

Відтак Данило Романович зустрівся з угорським королем в Австрії. Тут за участю Гертруди Бабенберг було оформлено договір, за яким син галицько-волинського князя Роман Данилович (котрий доводився шурином дочці Бели IV Констанції) отримував герцогські права на Австрію [17]. Навесні 1252 р. у замку Гімберг під Віднем союз було скріплено шлюбом Романа Даниловича з овдовою Гертрудою Бабенберг. Про описані вище події мовиться і в нашому літописі: "І поїхав [Данило] в Німці (тобто до Австрії - І.Л.) з Романом. і оддав [Бела] сестру герцогову [Гертруду] за Романа, і вчинив обітницю, що її через величину всю ми не списали" [18]. Очевидно, йдеться про домовленість між Данилом і Белою IV, за якою угорський король мав допомагати Романові здобути Австрію. На жаль, літописець вилуїв текст угоди, обмежившись констатацією факту. Отже, завдяки одруженню Маргаритиною сестри Гертруди з Романом Галицьким, угорський король, котрий перебував з останнім в родинних стосунках, теоретично забезпечив собі право на бабенберзькі землі.

У 1252 р. Бела IV вчинив напад на Австрію й Моравію, який Пршемисловичам вдалося відбити. Проте наступного року угорський король здійснив похід повторно. На цей раз він виступив на чолі коаліції у складі Данила Галицького, баварського герцога Оти, польських удільних князів Болеслава Стилнвого (Краківського) (1226-1279) та Владислава Опольського (1246-1281). Союзники напали на володіння Пршемисла Отакара II з кількох боків. Але головним напрямком їх удару стала Моравія, котру угорці сильно спустошили. Щоб припинити ворожнечу, в справу як посередник втрутився папа Інокентій IV [19]. Поки Гертруда була дружиною Владислава чеського, римський понтифік визнавав за нею і спадкові права на Австрію. Однак 1253 р. папа підтвердив законність шлюбу Маргарити з Пршемислом Отакаром II і саме його почав визнавати герцогом австрійським. Російський історик В. Пашуто зміну папської орієнтації пов'язував з

“тією допомогою, яку невдовзі Пршемисл надав курії у справах прибалтійських” [20]. Вагою свого авторитету Інокентій IV схилив Чехію та Угорщину до укладення миру. Остаточо його основні положення було підтверджено 3 квітня 1254 р. За умовами договору Пршемисл Отакар II, котрий після смерті в 1253 р. Вацлава I став повновладним володарем земель чеської корони, пообіцяв коритися папі та німецькому королю Вільгельму Голландському (1247-1256), а також поступився на користь Угорщини частиною Штірії [21].

Війна значно виснажила як Чеське, так і Угорське королівства, тому обидва їх правителі погодилися на швидке розв'язання територіальних суперечок. Однак конфлікт відвернути не вдалося. Зростання великодержавних амбіцій Бели IV та Пршемисла Отакара II вело до нових зіткнень, які, внаслідок послаблення могутності Священної Римської імперії та політичного занепаду Польщі, виливалися в протистояння за гегемонію в Центральній Європі. Східний кордон із угорською державою став для Пршемисла Отакара II відчутною перешкодою у розвитку універсалістських устремлінь [22].

З висуненням претензій на бабенберзьку спадщину Пршемисловичі розгорнули активну діяльність за зміцнення провідної ролі Чеського королівства у середньоевропейському просторі. Цьому сприяли дві обставини. По-перше, поширення партикуляристських тенденцій у Священній Римській імперії, а, по-друге, значні багатства, що надходили до скарбниці чеського володаря з видобутку срібла та внаслідок всеохоплюючого господарського поступу його земель. Незважаючи на чималі витрати для посилення свого можновладного впливу, Пршемисл Отакар II майже ніколи не опинявся у фінансовій скруті й завжди мав реальні можливості мобілізувати набагато більші військові сили, ніж інші центральноєвропейські правителі. Свою матеріальну спроможність чеський король довів у 1254 р., коли, невдовзі після невдалої війни з угорцями, здійснив добре підготовлений хрестовий похід у Пруссію [23].

Організуючи цю акцію, Пршемисл Отакар II проявив бажання до співпраці з папською курією й одночасно продемонстрував перед усією Європою свої великодержавні амбіції. Втім, була ще одна підстава до такого кроку – спроба зміцнити чеський кордон на північному сході, де в роздрібленій Польщі хрещтувалися інтереси Бели IV та Пршемисла Отакара II. Тому останній прагнув розбити угорсько-русько-польську коаліцію, що сформувалася внаслідок “шлюбної дипломатії”

Бели IV, його втручання у боротьбу за спадщину Бабенбергів. Пруський хрестовий похід 1254-1255 рр., який завершився заснуванням фортеці Краловець (пізніше – місто Кенігсберг, а нині – Калінінград у Росії – І.Л.), став справою престижу чеської держави й підняв авторитет її монарха. Однак на бік Пршемисла Отакара II перейшли тільки удільні князі Нижньої Сілезії, тоді як Владислав Опольський і Болеслав Краківський залишилися союзниками угорського короля [24].

Відразу після завершення пруської операції Пршемисл Отакар II спробував зблизитися з краківським двором. Свої наміри з приводу цього він висловив у листі до краківського єпископа від 20 липня 1255 р. Згаданий документ цікавий тим, що в ньому вперше сказано і про план Пршемисла Отакара II щодо чесько-польського союзу. Тут чеський король, зокрема, повідомляє, що на основі домовленостей прагне до об'єднання з усіма польськими удільними князями й готовий боронити їхні землі від усіх “розкольників” (йшлося, очевидно, про Данила Галицького – І.Л.) та “поганів” (тобто монголо-татар – І.Л.) [25]. Роблячи такий дипломатичний крок, Пршемисл Отакар II, перш за все, прагнув розладнати дружні стосунки між Болеславом Стидливим, Данилом Галицьким та Белою IV і залучити на чеський бік Малу Польщу. Проте й цього разу він не досяг бажаної мети. Натомість знайшов підтримку в особі Владислава Опольського, з яким уклав договір про врегулювання спірних кордонів у Моравії. Отже, задум чесько-польської унії зв'язя, на практиці, до угоди зі сілезькими князями. До угорського короля надалі прихильно зосталася Мала Польща. Невдовзі союзником Бели IV став і великопольський князь Болеслав Благочестивий (1239-1279) [26].

Результатом активної зовнішньої політики Пршемисла Отакара II стало висунення вже в 1255 р. його кандидатури на імператорську корону від партії Гогенштауфенів. Він прийняв пропозицію й почав вести переговори з римською курією про підтримку з її боку. Одночасно Пршемисл Отакар II намагався переконати Вільгельма Голландського добровільно поступитися тронем. Однак в останній момент фортуна відвернулася від чеського короля [27]. Папа Олександр IV (1254-1261) та німецькі курфюрсти прагнули до утвердження поліцентричної форми державної влади у Священній Римській імперії, а тому сильна особистість Пршемисла Отакара II була для них неприйнятною. Отже, незважаючи на те, що в питаннях центральноєвропейської політики вплив

Пршемисла Отакара II перевищував авторитет Вільгельма Голландського, для тих, хто вирішував долю цісарської корони, кандидатура чеського короля здавалася небезпечною.

Після смерті в 1256 р. Вільгельма Голландського главою Священної Римської імперії став кандидат, вказаний папою та підтримуваний найбільшим духовним інтриганом архієпископом Конрадом Кельнським, – граф Річард Корнуельський (1257-1272). Він і був обраний королем у Франкфурті-на-Майні в січні 1257 р. Проте ворожа Конраду Кельнському партія, очолювана архієпископом Трірським, через два місяці у тому ж місті проголосила монархом Альфонса X Кастильського (1257-1273) [28]. Пршемисл Отакар II, навчений гірким досвідом минулого, на німецький трон тепер не висувався. Однак він скористався своїм становищем, аби налагодити контакти з одним із новообраних правителів. Після деяких вагань та зміни орієнтацій Пршемисл Отакар II у 1257 р., нарешті, примкнув до Альфонса X Кастильського. Така подвійна гра принесла чеському королеві більше користі, ніж зусилля, спрямовані на завоювання німецької корони [29].

Позиції Пршемисла Отакара II на той час настільки зміцнили, що їх не змогла підірвати навіть поразка у війні з Баварією (1257 р.), хоча заради миру чеський володар був змушений піти на територіальні поступки [30]. Невдача цієї акції зумовила погіршення взаємин між Пршемислом Отакаром II та Белою IV, позаяк герцог Нижньої Баварії Генріх належав до головних союзників угорського короля. Насправді ж, в основі конфлікту лежала більш значуща причина: давнє стремління чеського та угорського королів до гегемонії в Центральній Європі. В умовах послаблення імператорської влади загострення стосунків між Чехією та Угорщиною неминуче вело до війни. Сталося це в 1260 р., після того як штірійська шляхта виступила проти угорського панування й визнала своїм сеньйором чеського короля. Бела IV організував чималі сили, але у битві біля Крессенбрунна (неподалік від місця впадіння річки Морави в Дунай) зазнав від Пршемисла Отакара II нищівної поразки [31]. У відомій словацькій “*Obrázkovéj kronice*” читаємо: “...король (Бела IV – І.Л.) року Божого 1260 зі своїм сином Іштваном, куманським восводою Альпром, недалеко від Морави зібрав військо, що мало виступити проти чеського короля Отакара. Однак 13 липня потерпів поразку й подався до Гамбургу...” [32]. Пршемисл Отакар II рушив в Угорщину, обложив Братіславу та інші міста, а відтак продиктував переможеному угорсько-

му королеві умови миру [33]. Бела IV був змушений відмовитися від претензій на бабенберзькі землі й на пьому його суперництво з Пршемислом Отакаром II за гегемонію в середньоевропейському просторі скінчилося.

Перемога біля Крессенбрунна відкривала для чеського короля перспективи подальшого розмаху могутності. Окрилений успіхом, він, не очікуючи дозволу папського престолу, лише за згодою деяких своїх єпископів розірвав шлюбні стосунки з Маргаритою Бабенберг і 25 жовтня 1261 р. в Братіславі оженився на Кунгуті, внучці Бели IV [34]. Зауважимо, що по батьківській лінії Кунгута належала до династії Рюриковичів. Такий безцеремонний крок Пршемисла Отакара II римська курія не наважилася опротестувати, а тому схвалила розлучення і нове одруження чеського короля пост фактум. У 1264 р. мир із Угорщиною було підкріплено шлюбом Пршемислової племінниці Кунгута Браніборської зі сином Бели IV. На весіллі Пршемисл Отакар II вразив усіх своїм багатством і могутністю, що дало можливість хроністам називати його “королем золотим і залізним” [35]. Про Пршемислову велич свідчить і гордий титул, який з’являється в тогочасних чеських грамотах: “*Otacharus, dei gratia rex Boemie, dux Austrie et Styrie et marchio Moravie*” – “Отакар, з божої ласки король Чеський, герцог Австрійський та Штірійський і маркграф Моравський” [36].

В Угорщині тим часом поглиблювалась внутрішньополітична нестабільність. Молодий син Бели IV спадкоємець трону Іштван втрату Штірії сприйняв дуже болісно. Це привело до його відкритої конфронтації з батьком. Уже в 1262 р. Угорщина була фактично поділена на дві частини. Однією володів Бела IV, а іншою – Іштван. Під управлінням останнього знаходилися, в основному, східні комітати королівства, які ніколи не межували з доменом Пршемисла Отакара II. Напруженість у стосунках між батьком і сином існувала й після 1262 р. Правда, інколи ситуація змінювалась на краще, проте до тривалої угоди не дійшло. Дуже погіршилися відносини між Іштваном і Белою IV перед смертю другого. Напередодні Бела IV своїм листом навіть уповноважив Пршемисла Отакара II потурбуватися про його найближчих підданих, вірних магнатів та інших слуг. Бела IV побоювався поганого ставлення до них з боку Іштвана, коли той стане королем. Проте, наскільки великими й глибокими були чвари в угорській королівській родині, свідчить і такий факт: найулюбленіша дочка Бели IV Анна, котра піклувалася про батька в останні

дні життя, невдовзі після його смерті втекла з частиною угорських королівських регалій у Прагу до Пршемисла Отакара II [37].

У 1265 р. Річард Корнуельський призначив Пршемисла Отакара II захищати імперські маєтки на правому березі Рейну. Чеський король зумів скористатися повноваженнями й підготував приднання до свого домену Егера (нині місто Хеб у Чеській республіці – І.Л.), що було необхідно для прикриття західних рубежів Богемії [38]. Згадана акція спровокувала війну з баварськими герцогами, яка завершилася в 1267 р. компромісним перемир'ям [39]. Усвідомлюючи, що в цьому регіоні дипломатичні та військові зусилля перехрещувалися з інтересами римської курії та німецьких князів, Пршемисл Отакар II, аби не псувати добросусідські відносини, звернув свої устремління на схід.

Саме в цей час папський престол закликав європейських монархів до хрестового походу проти язичників-пруссів. Очолити військову експедицію доручили Пршемислу Отакару II, тоді наймогутнішому правителю Центральної Європи. Римський папа Урбан IV (1261-1264) ще в 1264 р. погодився на те, щоб території, які чеський король здобуде в Литві та Пруссії, залишилися в його володінні [40]. Пршемисл Отакар II вже давно виношував далекоглядні плани щодо прибалтійського регіону. Серед них важливе місце відводилося проєкту піднесення Оломоуцького єпископства до статусу архієпископства для литовського краю, який Пршемисл Отакар II прагнув остаточно християнізувати [41]. У цьому контексті в закордонній політиці чеського короля набуває актуальності й польське питання. Завоювання Литви мало стати першим кроком у реалізації універсалістських устремлінь Пршемисла Отакара II. На цей раз йшлося про заснування нової великої імперії, яка включала б литовські та польські землі під верховенством чеського короля [42]. Таким чином, Пршемисл Отакар II задовго до Кревської унії 1385 р. намагався об'єднати Польщу та Литву в єдину державу.

Чеський король здійснив хрестовий похід у Пруссію взимку 1267-1268 рр. Він розраховував не тільки здобути землі і вплив у Прибалтиці, але й забезпечити собі підтримку папського престолу на випадок виборів цисаря Священної Римської імперії. Були в Пршемисла Отакара II й територіальні інтереси. Саме тому занепокоєний Тевтонський Орден 19 вересня 1267 р. навіть уклав з чеським королем спеціальний договір. Згідно з його положеннями Пршемисл Отакар II визнавав сеньйоріальні права тевтонських рицарів на всі їхні дотеперішні воло-

діння. Натомість Орден обіцяв надати йому допомогу при завоюванні Галіндії, Ятв'язька і Литви [43].

Не чекаючи на схвалення домовленості папою Климентом IV (1265-1268), Пршемисл Отакар II на власний ризик вирушив у похід і дійшов до міста Хелмна. Тут він виступив посередником при підписанні угоди між Тевтонським Орденом і князем Гданського Помор'я Мстивоєм II (1266-1294). Однак через кілька тижнів чеський король повернувся до Праги, де дізнався про те, що римська курія не поділяє його намірів щодо завоювання Литви та створення архієпископства в Оломоуці [44]. Климент IV дозволив Пршемислу Отакару II підшукати на литовський трон особу, віддану римській церкві, але не порушуючи при цьому прав Ордену [45]. Заручившись підтримкою тевтонського рицарства, папська дипломатія назавжди розбила сміливі плани Пршемисла Отакара II, оскільки цей ракурс у зовнішньополітичній концепції чеського правителя пізніше ніколи не проявлявся. Єдиний, хто хоч як-небудь намагався віддячити йому за участь у прибалтійській акції, був оломоуцький єпископ Брунон. Заїкавлений у своєму підвищенні до сану архієпископа, про що клопотав і Пршемисл Отакар II, він через деякий час дав папі схвальний відзив про чеського короля як кандидата в німецькі імператори. Брунон вважав, що ніхто краще за Пршемисла Отакара II не зможе захистити інтереси католицької церкви, зокрема, в Польщі. Однак і тоді римська курія не прислухалася до порад свого прелата [46].

Незважаючи на приборкання універсалістських устремлінь Пршемисла Отакара II, територія Чеської держави неухильно зростала. На основі заповіту, укладеного в грудні 1268 р. карінтійським герцогом Олдржіхом II (угорськомовний Ульріх – І.Л.), чеський король отримав після його смерті (1269 р.) Карінтію і Крайну. Тамтешня шляхта одразу визнала Пршемисла Отакара II своїм сеньйором. Але Олдржіхів брат Філіпп також висунув претензії на ці землі. Задля послаблення позицій Філіппа чеський король у вересні 1269 р. добився обрання останнього патріархом Аквілеї, правда, без папської згоди. Проте Філіпп не хотів добровільно відмовитися від планів оволодіння Карінтією і Крайною. До того ж, на законність Пршемислових прав кинула тінь і та обставина, що Олдржіхова вдова Агнеса свою спадщину відказала угорському королеві, котрий доводився їй родичем [47]. Таким чином, до противників гегемоністської політики Пршемисла Отакара II прилучилася й Угорщина.

Новий угорський володар Іштван V (1270-1272), на протипагу Белі IV, з перших днів свого правління ставився до чеського короля вкрай неприязно. На погіршення стосунків між двома монархами суттєво вплинули дві обставини. По-перше, відсутність частини угорських королівських регалій, які дочка Белі IV Анна відвезла в Прагу, а Пршемисл Отакар II не хотів повертати назад. По-друге, незгода Іштвана V з експансією чеського правителя до Каринтії і Крайни, адже формально Угорщина також мала спадкові права на ці землі. З метою остаточного врегулювання територіальних спорів представники Пршемисла Отакара II та Іштвана V 6 липня 1270 р. уклали у м. Брно тримісячне перемир'я, яке згодом було продовжено ще на два роки (до 11 листопада 1272 р.). Всупереч такому рішенню загони Іштвана V наприкінці 1270 р. захопили Нижню Австрію, що Пршемисл Отакар II розцінив як віроломне порушення домовленостей [48]. Між Чехією та Угорщиною визрів черговий збройний конфлікт, розв'язання якого було питанням часу.

Уже в квітні 1271 р. війська Пршемисла Отакара II перейшли угорський кордон і здобули Братиславський град, Святий Юр, Червоний Камінь, місто Трнаву і Нітранський замок [49]. Скупі рядки словацької хроніки повідомляють, що чеський король вторгся "з великою силою, з чехами, австрійцями, брандебуржцями та представниками інших народностей" [50]. На кінець квітня загони найманців Пршемисла Отакара зайняли усю південно-східну Словаччину і з початком травня 1271 р. біля Братіслави переправилися через Дунай. Вирішальна битва, яка закінчилася не зовсім виразною перемогою чеського короля, відбулася 21 травня 1271 р. поблизу м. Мошонь. Відтак у Відні почалися переговори. Внаслідок спустошливих набігів угорських військ на Австрію та Моравію, вони завершилися у Братіславі підписанням 2 липня 1271 р. мирного договору. Згідно з його положеннями Іштван V урочисто зрікся Штірії, Каринтії, Крайни і Відінської Марки. На початку травня 1272 р. укладену угоду схвалив і новий папа Григорій X (1272-1276) [51].

У 1273 р. могутність Пршемисла Отакара II досягає кульмінації. Його безпосередні володіння простягалися від Рудних гір до Адріатичного моря. Під покровительством чеського короля знаходилася вся Східна Німеччина. Завдяки своєму тісному союзу з папством, він ніби користувався протекторською владою над пасауським і зальцбургським архієпископствами та над аквілейським патріархатом. Перебуваю-

чи в родинних зв'язках з деякими наймогутнішими тогочасними правителями Європи, Пршемисл Отакар II розраховував посадити свого ставленика і на угорський престол [52]. На печатці чеського монарха було виکارбувано назви дев'яти підвладних йому земель. У цьому контексті характерним є титул, який носив Пршемисл Отакар II: "...п'ятий король чеський, князь австрійський, штірійський, хорутанський, маркграф моравський, володар Каринтії, марки Хебу і Пордоне ..." [53].

Тому й не дивно, що коли весною 1272 р. зі смертю Річарда Корнуельського звільнився німецький трон, Пршемисл Отакар II почувався досить сильним, аби за нього змагатися. Насправді, уже на той час його зовнішня політика зіткнулася з певними труднощами, що свідчило про її слабкі сторони. Поки в імперії готувалися вибори нового короля, Пршемисл Отакар II, зайнятий війною в Угорщині, не встигав через це здійснювати змовницькі рейди на свою користь як за кордоном, так і між чеською шляхтою [54]. Проте далекоглядне честолюбство спонукало Пршемисла Отакара II до боротьби за отримання німецької корони і якусь мить він міг розраховувати на те, що досягне бажаної мети: кельнський архієпископ Енгельберт вів із чеським королем переговори, але той умови імперських князів не прийняв [55]. Звичайно, будучи наймогутнішим правителем Центральної Європи, Пршемисл Отакар II зумів би в якості цісаря Священної Римської імперії покласти край князівському сепаратизму і встановити, нарешті, мир. Однак, ворогуючі між собою німецькі курфюрсти були зацікавлені в тому, щоб мати не сильного, а слабого монарха. Тому 29 вересня 1273 р. на з'їзді у Фракфурті-на-Майні вони обрали королем майже невідомого швейцарця, графа Рудольфа I Габсбурга (1273-1291). Він перебував у родинних стосунках із нюрнберзькими Гогенцолернами й зумів забезпечити собі підтримку швейцарських кантонів та південно-рейнських міст [56]. В очах курфюрстів Рудольф I Габсбург користувався тією перевагою, що не мав великих територіальних маєтків, хоча й вважався багатю та впливовою людиною.

Пржемисл Отакар II у виборах та коронації німецького короля участі не брав і всі вимоги Рудольфа I Габсбурга відкрито ігнорував. Він не приховував свого презирства до "бідного графа" і навіть відмовився визнати його королем, оскільки не прибув клопотати перед ним про передачу йому, Пршемислу, в лен тих земель, якими володів. Але виявилось, що чеський правитель погано знав своїх підданих.

Частина рицарства в німецьких землях була невдоволена його правлінням і, незважаючи на васальну присягу, дану Пршемислу Отакару II як сеньйору, навіть перебувала у таємних зносинах з Рудольфом I Габсбургом. Останній вміло скористався таким перебігом подій, аби усунути свого найсильнішого конкурента [57]. Уже на першому імперському сеймі в Нюрнберзі (листопад 1274 р.) Рудольф I Габсбург провів рішення, за яким німецькому королю належало повернути всі державні землі, що знаходилися у володінні Фрідріха II (1212-1250) до його відлучення, а відтак стали вакантними і були будь-ким самовільно захоплені. Ця постанова спрямовувалася, насамперед, проти Пршемисла Отакара II, котрий у роки міжцарів'я здобув Австрію, Штірію, Крайну й Карінтію. Чеському монарху наказали з'явитися в суд, але він відмовився. Не прибув Пршемисл Отакар II і на Аугсбурзький рейхстаг (травень 1275 р.), після чого його було проголошено заколотником [58].

Перш ніж почати війну з Пршемислом Отакаром II, Рудольф I Габсбург вирішив заручитися підтримкою німецьких світських і духовних князів. Було укладено договори з єпископами Зальцбурзьким, Пассауським, Регенсбурзьким, Бамберзьким, Фрейзінгерським і Гуркським. Уповноважені Рудольфа вели переговори з архієпископом Зальцбурзьким, угорським королем Ласлом IV (1272-1290), герцогом Герца і Тіроля, частиною чеської знаті, нарешті, з баварським герцогом, котрий одночасно залишався союзником Отакара II. Коли в такий спосіб було підготовлено "фронду" явних і таємних противників чеського короля, Рудольф завдав удар. Він звинуватив Пршемисла Отакара II в порушенні ленних обов'язків по відношенню до себе і почав вимагати, аби той зрікся Австрії, Штірії, Карінтії й Крайни. Проте чеський правитель таку пропозицію відкинув. Тоді проти нього було оголошено імперську війну. Обидва головні союзники Пршемисла Отакара II – папа й баварський герцог – відкрито перейшли на бік Рудольфа I Габсбурга [59].

У 1276 р. чимало німецьких вельмож Штірії й Карінтії відмовились підкорятися чеському королеві й принесли присягу Рудольфу I Габсбургу. Дізнавшись про це останній вирішив вступити в похід для завоювання Австрії. У вересні 1276 р. війська німецького монарха обложили Відень. Сильно укріплене місто вперто боронилося. Невдовзі на лівому березі Дунаю зі своїми загонами з'явився й Пршемисл Отакар II, але Рудольф не дозволив їм здійснити переправу. Через п'ять тижнів Відень здався, а

противники розпочали переговори й у листопаді 1276 р. уклали угоду про мир. Пршемисл Отакар II відмовився від Австрії, Штірії, Карінтії, Крайни та марки Хебу, а Богемію й Моравію визнав ленами німецького володаря [60]. До того ж було вирішено зв'язати обидві династії шлюбним союзом: Вацлав, спадкоємець Пршемисла Отакара II, мав одружитися з четвертою донькою Рудольфа I Габсбурга, а син останнього – Хартман – з чеською княжною Кунігундою. Однак ці шлюби так і не відбулися [61], а мирний договір не став остаточним, оскільки Пршемисл Отакар II розраховував на реванш, тоді як Рудольф I Габсбург прагнув довести свій успіх до кінця.

У 1277 р. німецький король розпустив заго-ни, прислані до нього імперським князями. Потребуючи кошти для вербування найманців, він почав обтяжувати австрійців непомерними податками, що викликало широке невдоволення населення. У Відні було розкрито змову, учасники якої хотіли з допомогою Пршемисла Отакара II зробити це місто вільним [62]. Влітку 1278 р. збройний конфлікт між Рудольфом I Габсбургом та Пршемислом Отакаром II розгорівся з новою силою. Дієву підтримку чеському королеві надали, налякани можливою німецькою експансією у зв'язку з падінням Богемії, сілезькі П'ясти, очолювані вроцлавським князем Генріхом IV (1270-1290). Використовуючи слов'янські гасла, вони зуміли повернути на бік Пршемисла Отакара II більшість польських удільних князів, які прислали в його розпорядження численні підкріплення [63]. Рудольф I Габсбург зі своїми загонами переправився через Дунай і розташувався в долині Морави поблизу Сухих Крут. Тут на Моравському полі 26 серпня 1278 р. відбулася вирішальна битва, під час якої війська Пршемисла Отакара II зазнали поразки, а сам він був позрадянському вбитий австрійським рицарем Бертольдом із Еммерберка [64].

Таким чином, завдяки активній зовнішній політиці та "шлюбній дипломатії" Пршемисл Отакар II розширив територію Чеської держави до Адріатичного моря. Діапазон його зацікавлень охоплював, насамперед, альпійські провінції, Польщу та Угорщину. В роздрібленому польському середовищі чеський король вдовольнявся гегемоністським впливом, який почав проявляти вже на початку свого правління. Відносини з Угорщиною носили конфронтаційний характер, що було зумовлено здатністю її володарів до протидії універсалістським устремлінням Пршемисла Отакара II. Останній також виношував плани захоплення пруських

і литовських земель, претендував на корону царя Священної Римської імперії. Однак державне утворення, що виникло стараннями Пршемисла Отакара II, виявилось надзвичайно нестійким, позаяк зв'язуючою ланкою між чеськими землями, Австрією, Штірією, Карінтією, Крайною та іншими областями був сам король. Щойно сила й авторитет правителя падали, під загрозою опинялося й існування його ефемерної держави. До того ж монархія Пршемисла Отакара II базувалася на дуже крихкому фундаменті: народності, об'єднані

шляхом воєн, політичних чи династичних комбінацій, незабаром повертали собі незалежність. Сдиним довготривалим результатом стало воцаріння в басейні середнього Дунаю нової німецької династії, що означало докорінний злам у політичній структурі Центральної Європи. Габсбурги разом з деякими володіннями Пршемисла Отакара II також успадкували його претензії й, зі створенням через два століття Австрійської імперії реалізували ту мету, яку він намітив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ліхтей І. Криза Священної Римської імперії й утвердження могутності Чеського королівства у першій половині XIII ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – 1999. – Випуск 3. – С. 131-136.
2. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1988. – С. 44.
3. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253). – Praha, 1928. – S. 656-657.
4. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – Praha, 1980. – S. 220.
5. Пристер Е. Краткая история Австрии. – М., 1952. – С. 19.
6. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. – Praha. Melantrich, 1998. – S. 83.
7. История Венгрии. – Т. I. – М., 1971. – С. 147-148.
8. Бертенъ И. Международное положение Венгрии после татарского нашествия // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С. 315-316.
9. Пристер Е. Краткая история Австрии. – С. 19.
10. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část III. – S. 778.
11. Fontes Rerum Bohemicarum. – Pragae, 1874. – Т. II. – P. 289; Т. III. – P. 312.
12. Dějiny zemí Koruny České I. – Praha, 1997. – S. 75.
13. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С. 255.
14. Флоровский А.В. Чехи и восточные славяне. – Прага, 1935. – Т. I. – С. 255.
15. Нам видається, що тут в український літописний переклад, здійснений Л. Махновцем, вкралася неточність. У тексті Іпатівського та Хлебніківського списків, на основі яких зроблено переклад, читаємо “землю Ракоушською и Штирською” (див. Полное собрание русских летописей. Том второй. Ипатьевская летопись. Издание второе. – СПб., 1908. – Стб. 814). Позаяк у чеській мові австрійський – “rakousky” (Чесько-український словник. У двох томах. – К., 1989. – Т. II. – 220), а в словацькій Австрія – “Rakúsko” (див. Ukrajinsko-slovenský slovník, zostavil Ivan Popel’ za redakcie M. Bučinskej. – Bratislava, 1960. – S. 17), то правильніше буде розглядати ці землі як герцогство Австрію та Штірію, а не як “землю коло міста Рагузи (Дубровника) на східному побережжі Адріатичного моря та австрійське герцогство Штірію”, як це відзначено в примітці Л. Махновця до українського тексту Галицько-Волинського літопису (див. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. – К., 1989. – С. 408.).
16. Літопис руський /Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. – С. 408.
17. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С. 255-256.
18. Літопис руський /Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. – С. 411.
19. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 223.
20. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси – С. 256.
21. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271). – Praha, 1937. – S. 16-17.
22. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 223-224.
23. Ibid. – S. 225.
24. Češi a Poláci v minulosti I. – Praha, 1964. – S. 76.
25. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. – S. 28-29.
26. Češi a Poláci v minulosti I. – S. 76.
27. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 225.
28. Егер О. Средние века (Всемирная история, т. 2). СПб, 1997. – С. 421-422.
29. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 226.
30. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. – S. 73-75.
31. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 226.
32. Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov. Vybral, preložil, poznámkami, vysvetlivkami a registrom doplnil a úvodné štúdie napísal Ph Dr. Július Sopko, CSc. – Budmerice, 1995. – S. 61.
33. Dějiny Slovenska I. – Bratislava. 1986. – S. 233-234.
34. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. – S. 161.
35. Dějiny zemí Koruny České I. – S. 17.

36. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. – S. 162.
37. Marsina R. Přemysl Otakar II. a Uhorsko // Folia historica Bohemica 1. – Praha, 1979. – S. 44-45.
38. Эпоха крестовых походов / Под ред. Э. Лависса и А. Рамбо. – СПб, 1999. – С. 847.
39. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. – S. 141-147.
40. Češi a Poláci v minulosti I. – S. 77.
- З приводу цього цікаві дані наводить В.Т. Пашуто. Він, зокрема, відзначає: “Папа Урбан IV писав в августі 1264 г. чеському королю Пшемислу II, призивая его к походу против “русских схизматиков и литовцев, которые не столько почитают бога, сколько оскорбляют его имя”; против “русских, литовцев и иных жителей тех краев, которые заодно с татарами постоянно вражески тревожат Польшу”. Папа обещал Пшемислу II признание за ним прав на “обращенные” им в христианство области Литвы и Руси”. (Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С. 285.) Щодо останнього твердження, то нам здається, що у відношенні Русі правильніше було б говорити про навернення в католицизм, а не в християнство. Адже загальновідомо, що християнізація Русі відбулася в X ст.
41. Vaníček V. Strukturální rysy českých středověkých dějin jako dějin evropských// Velké dějiny malý národ. O dnešní České státnosti a o současném odkazu velkých dějin zemi České koruny a Československé republiky. – Český spisovatel, 1995. – S. 113.
42. Češi a Poláci v minulosti I. – S. 77.
43. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С. 286.
44. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. – S. 161-162.
45. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – М., 1959. – С. 412-413.
46. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С. 286.
47. Marsina R. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. – S. 47-49.
48. Ibid. – S. 48-49.
49. Dejiny Slovenska I. – S. 235.
50. Kroniky stredovekého Slovenska. – S. 61.
51. Marsina R. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. – S. 49.
52. Эпоха крестовых походов / Под ред. Э. Лависса и А. Рамбо. – С. 846-847.
53. История Чехословакии. – М., 1956. – Т. I. – С. 105
54. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 227-228.
55. Егер О. Средние века (Всемирная история, т. 2). – С. 433.
56. Пристер Е. Краткая история Австрии. – С. 20-21.
57. Егер О. Средние века (Всемирная история, т. 2). – С. 435.
58. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. – S. 188-189.
59. Пристер Е. Краткая история Австрии. – С. 21.
60. Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]. – S. 229.
61. Егер О. Средние века (Всемирная история, т. 2). – С. 435-436.
62. Рыжов К. Все монархи мира. Западная Европа (энциклопедия). – М., 1999. – С. 471.
63. Хек Р. Феодалная раздробленность в Силезии// Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII - XIV вв. – М., 1974. – С. 95.
64. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. – S. 202-205.

SUMMARY

Universal in the foreign policy of the Czech king Pshemysl Otakar

Igor Lichtey

The power of the Czech kingdom was growing in the epoch of the government of Pshemysl Otakar. Owing to the active foreign policy, dynastie combinations he expanded the territory of the Czech state to the Adriatic Sea. He also planned to conquer the Prussian and Lithuanian lands. Playing a derisive role at the imperial Seims at which Senators were elected he pretended himself to the imperial throne. But his state creation was far from being stable, because king himself was the only connecting tie at the Czech lands and Austria, Shtiria, Korinthia etc. In case the force and authority of the king failed the existense of his ephemeral state creation was under the threat.